

הערת הראי"ה קוק זצ"ל ל"אוצר-הגאונים"

אורות הראי"ה קוק זצ"ל ו"אוצר-הגאונים"

מתוך מבטו העמוק-הפנימי-המופשט כל-כך של מרן הרב זצ"ל, בכל תופעה חדשה שנולדה פתאום לעולם, ראה הוא אור גדול שיש לו מגמה ותכלית, וכזו – לדעתו – לא בכדי באה למציאות חיינו באותו הזמן. מתוך מבטו השלם-האחדותי-הכולל על אותה מציאות, הרי שבהיגלות כל אבדה גדולה ויקרה לבעליה – לעם-ד', שמח שמחת רוח ונשמה, שמחה גדולה לאין ערוך. צרף וכרוך את הללו יחדיו – המבט העמוק-הפנימי-המופשט עם המבט השלם-האחדותי-הכולל – הרי שלא ניפלא לשמחתו הגדולה של מרן הרב זצ"ל עם הופעת הספר "אוצר-הגאונים".

באוצר זה כינס תלמידו-מיודעו הקרוב הרב ד"ר בנימין מנשה לוין זצ"ל, את תשובות הגאונים הרבות, אשר משנתם ברובה הגדול אבדה מאיתנו דורות רבים, וסידרם לפי מסכתות הש"ס (הוא הספיק לערוכם עד מסכת סנהדרין), ותהי שוב משנת הגאונים מנחילי התורה לנו מימות האמוראים והסבוראים – נחלת לומדי התורה.

פעולה חשובה וברוכה זו של הרבמ"ל התאימה מאד, כמובן, למגמת רצונו העז של הרב – מתוך אותו מבט הנזכר על "הבנין המעשי של האומה ושל הארץ", אשר בכוחו ראה כי "התקופה הזו שאנו חיים בה... קוראת אותנו למעשים כבירים של קודש, ליצירות כלליות" וככל אשר נשמע ב"הרצאת-הרב" המפורסמה אשר נשא ביום כ בטבת ה'תרפ"א (עיין פרק "בנין התורה לדורות" בספר ליקוטי-הראיה חלק ראשון עמודים 343–356).

מרן הרב זצ"ל חיבב במיוחד את תלמידו הרבמ"ל ז"ל. אי-אפשר להתעלם מן הסגנון האיכותי והמיוחד המאפיין את אגרותיו של הרב אליו, שהן מן החשובות שבאגרותיו של הרב. מענין להתבונן באגרות אלו, ולו רק לשים לב לתארים בהם פונה אליו הרב. הוא מכנהו: "ידידי וחביבי הנעלה ומאד נחמד, מלא תורה יראה ודעת, חריף ובקי ונבון דבר... אשר זה זמן כביר מאז היה באמנה אתי" (מתוך אגרת שנשמטה מכרכי האגרות ונדפסה בליקוטי-הראיה חלק א עמוד 207), "ידיד נפשי וחמדת לבני הרב החכם, יקירי" (אגרת פ), "ממולא בכל טוב, יקירי ואהובי" (אגרת קב), "אוצר תורה וחכמה ויראת-ד' טהורה, מחמד"י" (אגרת קכב), "הרב החכם השלם, אוצר אורה" (אגרת קעח), "מלא וגדוש בתורה ויראה" (אגרת קצד), "הרב הגדול בתורה וחכמה" (אגרת שמז), "חביבי וחמודי הרב הגדול, החוקר המומחה בתקופת הגאונים" (מאמרי-הראיה עמוד 316).

באגרת קכב הוא גם כותב לו : "ומה אערך לך מחמדי את שמחת נפשי על עז אהבתך הנאמנה התלויה רק ברוח ד' ואהבת דבר קדשו, שהוא הרתוק המחבר את נשמותינו". בה באגרת, גם מעיר לו הרב מספר הערות והארות על דברי גאונים, וביניהם אף על דברי רב נטרונאי גאון – אותו גאון שהרב מתייחס לדברי גאונים מבית-מדרשו בדברים שאנו מדפיסים ממנו כאן בעה"י.

באגרת קעח כותב לו הרב : "נפשי ערגה מאד לדעת מכל פרטי עבודתך הספרותית ומתי תצא לאור" וכוונתו למבוא שכתב לאגרת רב שרירא גאון. בה באגרת הוא מברכו בברכות שהיו לגבואה שהתגשמה ("ורבנו ז"ל ניבא עליו בימים ההם גדולות ונצורות, וב"ה נתקיימו דבריו של אותו צדיק" – הגרי"מ הרל"פ בראש ספר-היובל למלאות שישים להרבמ"ל) : "והיית לברכה ולתהילה בישראל, ובנו ממך חרבות עולם, מוסדי דור ודור תקומם" ואילו כאן כוונת הרב, כמובן, למסירתו של רבמ"ל לטיפול באותו "האוצר" הגנוז – כתבי הגאונים ע"ה. וכן כתב עליו באגרת הבזכרת לעיל שהושמטה מן "האגרות" : "והנני צופה בו בהשקפה לטובה, כי ברבות הימים בעזרת השם יתברך יגדל ויהיה לברכה ולתפארת בעמנו", וכן בסוף אגרת שמו : "העומד להיות לאור מאיר בעסיד' בעזרת השם יתברך".

כשיצא לאור אותו "מבוא", כותב לו הרב : "איני צריך לבאר לפני הדרך את רחשי שמחת לבבי, לראות מעשי ירך להתפאר...". שם גם מגלה הרב לפניו במעט את צערו אודות "צרת הרבים" ש"אוצר יקר זה היה נאה לו להיות בשפתנו הקדושה, קנין עסיד' באמת", אך עדיין כתבי הגאונים פזורים בין ספריות אומות-העולם ולא נמצאים בידינו.

רבמ"ל שימש כמורה בתלמוד-תורה נצח-ישראל במושבה פתח-תקוה, ועם חזרתו של הרב ד"ר משה אויערבך לגרמניה, שימש רבמ"ל כמנהל רשת נצח-ישראל כולה. על ראשיתה והסתעפותה של מערכת ריקמת היחסים וההכרות, (מיסוד חברת "תפארת בחורים" שבה היה חבר הרבמ"ל ועד תקופת העיסוק ב"אוצר-הגאונים"), שבין הרב ורבמ"ל – אשר היה אחד מ"שני תלמידיו-מודרכיו של הרב מימי רבנות בויסק... ועלו ונתעלו בעוז אמונתם" – עיין בספרי מו"ר הרב משה צבי נריה שליט"א : ט"ל-הראיה עמודים קלח-קמב, קנב-קנג. שיחות-הראיה עמודים רכב-רכד, רלג ואילך. חי-הראיה עמוד שמב. מועדי-הראיה עמודים שלג-שלד. ליקוטי-הראיה חלק א עמוד 207. כן עיין בקובץ "סיני" שנה לה עמודים סו-עג.

והנה זיכוננו עורכי "מאמרי-הראיה" וגאלו והדפיסו את דברי ההערכה ל"אוצר-הגאונים", מכתב-יד-קודשו של מרן הרב זצ"ל (עמודים 316–311), שלא באו לדפוס חמישים שנה מאז פטירתו וארבעים שנה מאז פטירתו של בעל "האוצר". הנה נביא כאן מעט מן הדברים שכותב שם הרב : כאמור מייחס הרב כדרכו את הופעת "האוצר" דוקא בתקופה הזו, בעת אשר "הרי ישראל עומדים לשוב לפריחתם הראשונה, בקץ המגולה אשר הוא הולך וקרב". ומצפה הרב ומייחל שאור האחדות של כללות ארחות התורה... יאיר לנו לגלות את הזוהר האחדותי של כל התורה כולה, שבכתב

ושבעל-פה, לכל פלגיהם הקדושים, וכולם יעשו עטרה אחת לראש כנסת-ישראל אשר תעוטרו באור תורת ד' מקור חייה מהעולם ועד העולם, בבית חייה, בהר מרום הרים". ואפילו רואה עומק וחשיבות במקום הופעתו: "ויהי רצון שאור התורה, תורת גאוני בבל ברובה, שיוצא קעת לאור בארץ-ישראל, יהיה אות לטובה על השבת אור התורה מארץ גלותה אל מקום שבתה, הנועד לה מראש מקדם".

מאריך הרב לבאר את הצורך העז שאותו מילאו הגאונים במילוי תפקידם נאמנה: "העולם המעשי המוגבל, להכרעה הוא צריך, ולסלילת יסוד לנתיב מפולש אשר בו ידרך העם כולו לאושרו הנצחי והזמני. להכשרה זו – הראשונים, אחרי חתימת התלמוד ותקופת רבנן סבוראי, שעסקו בשכלול סדורו, היו דוקא הגאונים". אותם אלו ש"עבדו באמונה הדדית את עבודת ד' הדורית להכשרתו של התלמוד שיקבע בתור המקור היחידי לחיי עמ'ד' הגוי כולו".

כל זה עושה הרב תוך כדי תיאור השתלשלות התורה-שבעל-פה מנתינתה מסיני עד ימי הגאונים. מפליא הוא התיאור ומלהיבים הם הדברים אשר בהם מגבש הרב את תיאור מעשה ידיהם של הגאונים, בעומק דעת ובינה יתירה. מתוך ידיעה שלמה של הרב את דברי התלמוד ומתוך הגות של ענק בתורה, היודע להעריך את גודל מעשיהם, בהבינו מה היה לנו לולא עשו הגאונים מה שעשו, בוחן הרב את סדר מעשיהם של הגאונים בסידור משנת התלמוד והנחלתם ברבים, עד שהקורא הנפעם נותר גדהם לאשר עיניו קוראות, באשר הוא מרגיש כאילו היה הרב ממש אחד מן אותם גאוני ארץ-ישראל ובבל, וישב עימם וליבן איתם יחד את הסוגיות אחת לאחת, ורק עכשיו מופיע הוא לאחר דורות רבים ומתעד מאורע שהוא-הוא ממש השתתף בו.

עד שהוא מסכם: "בזה התחילה מלאכת ד' של הגאונים: הפרשנות הראשונה של התלמוד וישור גרסאותיו, והכרעת סוגיותיו בין באופן המפורש, בין באופן הסתום. ודרך הבקורת הנאמנה הרי הוא הדרך הראשון לעבודה קדושה ורבת ערך זאת... חקירה נאמנה בביאורי המשפטים המלוליים וכל ערכיהם, ואחר-כך לעמוד על חילופי השיטות בכל המרחב של ההלכה, ולהוציא את מסקנת ההלכה בהכרעה מספיקה, אם על-פי המשקל של הרוב... או על-פי ההכרעה של הסברה או של הפשיטות...". ו"אז מתחילה היא עבודה חדשה שהיא עבודת הבקורת היותר עליונה: העבודה השכלית המעמקת לדון על-דבר הסתירות המתגלות לאחר העיון, אם הן באמת סתירות קיימות ואם כדאי הדבר כבר להכניס גם אותן הסוגיות תחת המאזניים של ההכרעה והשיקול, איך להסיק את ההלכה בדחיה של סוגיא מפני סוגיא... העבודה הזאת האחרונה – היא עבודת הפלפול, זה הפלפול של אמת שהוא יסוד הפריית חכמת ההלכה, שראשיתה היא מימי הגאונים בצורה היותר מקורית...".

מתוך כך ממשיך ומתאר את קבלת תורתם על-ידי הראשונים ומסירתם לנו. ותוך כדי כך משווה את לימוד התורה של ימינו לעומת לימודם הם. זאת עושה גם כדי להצביע על החיסרון הגדול

בלימוד הפלפול השיטחי שיש שנסחפו אליו מתוך שלא השכילו לאחוז זה בזה את שני הדרכים שהלכו בהם הגאונים : "דרך הבקורת הפשוטה והמקורית ודרך הפלפול המתעמק והמתרחב בפלגיו".

על חשיבות עצם היות כתבי הגאונים לפנינו כותב הרב : "באוריהם ופירושיהם, נוסחאותיהם, הגהותיהם, פסקיהם ותשובותיהם, שיחותיהם ומנהגיהם וכל אשר להם – דברי קבלה הם. כל שיטותיהם הללו הם ראשי השרשים להכנה הברורה והפשוטה בכל מקצועותיה של תורת ההלכה והאגדה".

אחרי שבחים רבים שחולק שם הרב מתכמתו לרבמ"ל, הוא מייחל שיתקבל חיבורו כראוי לו ומגדיל את ערך המפעל שנעשה, ומתפלל "כי ימצאו בקרב עמנו אנשי סגולה ובעלי הכרה עמוקה, אנשי דעה והשכל אשר יכירו ויוקירו את ערך אוצרות סגולתנו".

גם מרן הרב צבי יהודה זצ"ל – אשר היה בילדותו לתלמיד לרבמ"ל – העשיר אותנו במסת דברים בדברי הערכה שכתב על הרבמ"ל ויצירותיו, בעיתון "הצופה" במלאות שלושים לפטירתו, ביום ח באייר ה'תש"ד, וכן הערות מספר ל"אוצר-הגאונים" שפירסם בירחון "סיני" באביב שנת ה'תש"ה. שני המאמרים נדפסו לאחר מכן בחלקו השני של סיפרו "לגתיות-ישראל".

במאמר הראשון מתאר – בין השאר – רבנו הרצ"י זצ"ל, כיצד הרבמ"ל "מתמסר לגמרי אל אותה העבודה הענקית המיוחדת לו, השייכת אף היא לסדר 'בנין התורה לדורות'... הפרשה הסתומה, של תקופת הגאונים שמאחרי חתימת התלמוד ובהמשכה, משתלמת ומארה, התלמוד מקבל את המשכו הטבעי שמאחרי חתימתו, על-ידי הגאונים הקמים על נחלתם בו, 'תורה חוזרת ללומדיה' והיא תמימה ומשיבת נפש... הוא האיש אשר קראו ד' ויקים את הגאונים על נחלתם, אשר קבץ נדחיהם וגאלם מגלותם והכניסם לקיומם, אשר השלים בהם את בנין תלמוד התורה-שבעל-פה, הוא האוצר את הגאונים".

אמנם ראוי היה להדפיס ולפרסם את כל אגרותיו של הרבמ"ל אל הרב, כיון שיש בהם להבהיר עינינו רבים אליהם מתייחס הרב באגרות התשובה אליו, אך קצרה היריעה מהכיל ועוד חזון למועד.

הנה זכינו ונדפסו שתי הערות – האחת ארוכה והאחת קצרה, של הרב זצ"ל לתשובות הגאונים למסכת ביצה. בחרנו להדפיס כאן את ההערה השניה של מרן הרב זצ"ל הנוגעת להלכות שבת. העתקונה כפי שנדפסה באוצר-הגאונים מסכת יום-טוב, ירושלים ה'תרצ"ב עמוד 61. הכותרת שם היא "הערות מרן הרב הראשי לארץ-ישראל הגאון ר' א"י הכהן קוק שליט"א".

הערת מרן הראי"ה קוק זצ"ל לתשובת רב צמח גאון בן רבי שלמה דיינא דבבא דרב נטרונאי

מסכת ביצה דף ד: "אמר רב מתנה: עצים שנשרו מן הדקל לתוך התנור ביום-טוב מרבה עליהם עצים מוכנים ומסיקן".

לשון תשובת הגאונים:

וששאלתם: פורני גדולה של גוי, בעיר שרובה גוים, וישראל וגוים אופין בתוכה, וגוי מסיקה ביום-טוב, ועצים הניסקין בתוכה, אינן באין אלא על-ידי גוים, ספק באין ביום-טוב, ספק באין מערב-יום-טוב, כגון זה מותר לישראל לאופות בהן אי לא.

כך ראינו שאותן עצים ספק הן וגוי הוא דמסיקן מותר לישראל לאופות בהן, ואפילו בהסקת ישראל קא אמרינן: "אמר רב מתנה: עצים שנשרו מן הדקל לתנור ביום-טוב, מרבה עליהן עצים מוכנין ומסיקן", ומקשינן קושיה תינינא: "והא קא מבטל איסורא, ותנן: 'אין מבטלין איסור לכתחילה' ", ומפרקינן: "הני מילי בדאורייתא, אבל בדרבנן שפיר דמי, ואפילו לרב אשי דאמר הוה דבר שיש לו מתירין וכל דבר שיש לו מתירין אפילו בדרבנן לא בטל, הני מילי לכל מוקצה, אבל עצים שאני. מאי טעמא? מיקלא קלי איסורא", אלמא היכא דקלי איסורא אקילו ביה רבנן, וכל-שכן הכא, דהסיקו ביד גוי הוא, ועצים נמי ספיק באין ביום-טוב, ספיק באין מערב-יום-טוב, ולא גרעינן מהנך עצים דודאי נשרו ביום-טוב מן הדקל וקא אמרינן "מרבה עליהן עצים מוכנין ומסיקן". הילכך, מותר לישראל לאופות בה ביום-טוב.

לשון הראי"ה קוק זצ"ל:

מתוך השאלה ששאלו רק אם מותר לאפות לכתחילה בתנור שהוסק בעצים שהם ספק מוקצה, ולא שאלו כלל על הפת אם היא מותרת, יש להביא ראיה, שהיתה פשוטה כבר בימי הגאונים ההוראה שכתבו תוספות פסחים כו: ד"ה חרש, דלא אמרינן יש שבח עצים בפת באיסור מוקצה, משום שאינו אסור בהנאה. ובעבודה-זרה סו: ד"ה אמר, כתבו גם-כן דלא אסרי משום שבח עצים, אלא דוקא באיסורי הנאה כדפי', ומוקצה מותר

1. יש להעיר שעצם הדיון אם מוקצה מותר בהנאה שרוי במחלוקת ראשונים. רבנו הגנאל במסכת ביצה דף ד: והגהות-מיימוניות בפרק א מהלכות יום-טוב הלכה ג, סוברים שמוקצה אסור בהנאה. ופסק המגן-אברהם בסימן תקט ס"ק סו דלכתחילה אסור בהנאה ובדיעבד מותר. ובמשנה-ברורה שם ס"ק לא כתב ש"לאכול או ליהנות מדבר המוקצה נופא, כגון: להסיק במוקצה וכהאי גוונא – אסור", אך בשערי-ציון ציין גם לדברי המגן-אברהם.

בהנאה. ומכאן יש להתיר פת חמה שאפאו גוי ביום-טוב, דאין לאסור משום דשמא העצים שנאפה בו נתלשו היום ומוקצים הם, דמה בכך, הא פרישנא דלא אמר יש שבח עצים בפת, רק לענין איסורי הנאה.

מיהו² מדברי התוספות הנ"ל, משמע שדוקא לענין הפת בדיעבד מתירין, אבל לא התירו לאפות בו לכתחילה, אפילו כשהסיקין רק בעצים של ספק מוקצה. ולא מטו לה משום דמקלי קלי איסורא כדברי הגאון ז"ל, כיון דמדמה את הספק לביטול ברוב, שמתירין לכתחילה בעצים שנשרו מן הדקל, משום דמקלי קלי איסורא. ואף-על-גב דמדברי הגמרא שבת כט. דמקשה אהא דמסיקין בכלים ואין מסיקין בשברי כלים, כיון דאדליק בהו פורתא הוה ליה שברי כלי וכי קא מהפך, באיסורא קא מהפך, משמע שכל האיסור הוא רק מפני הטלטול, ולא משום שאסור ליהנות לכתחילה מהמוקצה, כבר כתב הרשב"א בחידושו שם, שדוקא הנאה שעל-ידי מעשה אסורה במוקצה, אבל הנאה הבאה מאליה, מאחר שכבר הסיק, מותרת. על-כן אין לתלות טעם האיסור, אלא משום הטלטול, אבל לאפות לכתחילה, אם לא היה בזה צד ההיתר כדברי הגאון ז"ל, לטעמיה היה אסור משום הנאה שעל-ידי מעשה שאסורה במוקצה.

והנה גם בביצה ד: דמקשה הגמרא: "והא קא מהפך באיסורא", אבל משם אין ראייה שהנאה מותרת במוקצה, מדלא מקשה איך נהנה מאיסורא, משום דשם קאי כבר ארב מתנה דמרבה עליהם עצים מוכנים י"ל דהיה פשוט להגמרא דביטול ברוב מועיל להתיר ההנאה, אבל לא להתיר הטלטול, שהרי גם בהעצים האסורים הוא מהפך, עד שמתרץ שמשום דרובא דהתירא נינהו מהני גם על ההיפוך, אבל בשבת דמקשה על מסיקין בכלים בלא ביטול ברוב רק משום מהפך, מוכרחין לומר דגם בלא ביטול ברוב הנאת מוקצה מותרת, על-כל-פנים כשאינו עושה מעשה כדברי הרשב"א הנ"ל, וכשעושה מעשה ליהנות, אסורה ההנאה, רק אם נצרף לזה צרדי היתר, וכמו שמפרש הגאון ז"ל כאן.

2. מעיר חרב זצ"ל שברשב"א נמצא חילוק בין הנאה הבאה ממילא לבין הנאה הבאה על-ידי מעשה שגם התוספות יודו לה. וממילא המחלוקת בין דב צמח גאון לתוספות היא אם נקבל את השוואת רב צמח גאון לביטול ברוב ואילו התוספות סוברים שלא כן ומשום כך אסור לאפות לכתחילה, כיון שעצם האפיה איקרי מעשה ונזקקים להתרים נוספים להתירה לכתחילה והרשב"א אולי יסכים עם רב צמח גאון. ומה שמנה רב צמח גאון היתרים נוספים, זה לשיטת מי שיסבור כדברי התוספות, אך הוא עצמו איננו זקוק להם. ואף ששניהם התירו במקרים שהגאון מונה, מכל-מקום, הנפקא-מיניה ביניהם תהיה במקום שלא יהיו ההיתרים הנוספים שמנה הגאון.